ERZURUM LALAPAŞA CAMİİ'NİN ÇİNİ YAZILARI

Bilal SEZER (*)

Özet

Bu çalışmada, Erzurum Lalapaşa Camii'nin iç ve dış pencere alınlıklarındaki çini yazılar değerlendirilmiştir. Yazılar, devrinin güzel örneklerinden olup, muhtemelen Ahmed Karahisârî Ekolü'ne mensup bir hattat tarafından yazılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Lalapaşa Camii, Ahmed Karahisârî Ekolü*

Tile Inscriptionsin Lalapasha Mosque in Erzurum

Abstract

The purpose of this study is to examine the tile inscriptions on the inner and outer window facades of Lalapasha Mosque, Erzurum. These inscriptions are among the finest examples of their era and were written by a calligrapher who was probably a member of the school of Ahmed Karahisari.

Key Words: *Lalapasha Mosque, Ahmed Karahisari school*

*) Dr., Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü Eski Yazı Anasanat Dalı Öğretim Görevlisi.
(e-posta: hattatbilal@hotmail.com)

Giriş

Medeniyet âleminde ve kültür tarihinde mühim bir yeri olan Erzurum, Çifte Minareli Medresesiyle, Yakutiye Medresesiyle, camileriyle, kümbetleriyle, kale ve saat kulesi gibi mimari eserleriyle meşhur bir serhat şehridir. Bu eserler içinde sayıca fazla olanlar cami ve mescitlerdir ve ekserisi Osmanlılar döneminde yapılmış abidelerdir. Camiler içinde yazılarıyla, süslemesiyle en çok dikkat çeken de Lalapaşa Camii'dir.

Erzurum merkezinde, Yakutiye Medresesi doğusunda yer alan Lalapaşa Külliyesi 970 (1562-63) tarihinde Erzurum Beylerbeyi Lala Mustafa Paşa[1] tarafından yaptırılmıştır. Cami, mektep ve hamamdan oluşan külliyeye 1836-1839 yılları arasında bir muvakkithâne[2] ilave edilmiştir. Külliyeyi oluşturan yapılardan mektep ve muvakkithâne günümüze ulaşmamıştır[3].

Lalapaşa Camii'nin alınlıklarındaki çiniler hakkında bir çalışma[4] yapılmışsa da bu çalışmada yazılar hakkında pek bilgi verilmemiştir. Biz bu çalışmamızda, Ahmed Karahisârî Ekolü'nün özelliklerini gösteren ve hat sanatı açısından büyük bir değere sahip olan bu alınlık yazılarını inceleyeceğiz. İncelememize geçmeden önce Ahmed Karahisârî ve ekolü hakkında kısa bir bilgi vermek isabetli olacaktır.

1-AHMED KARAHİSÂRÎ VE EKOLÜ

Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, Afyonkarahisâr'da dünyaya geldiği Karahisarî lakabından anlaşılır. Soyu, yetişmesi ve öğrenim durumu hakkında yeterli bir bilgi yoktur. II. Bâyezid devrinin ilk yıllarında ilim tahsili için İstanbul'a geldiği ve hayatının sonuna kadar İstanbul'da kaldığı bilinmektedir. 1556 yılında doksanına yaklaşmışken vefat eden[5] Karahisârî, Cemâleddin İshak Karamânî'nin Sütlüce'deki tekkesinin hazîresine defnedilmiştir. Mezarının kitâbe yazısı sağlığında kendisi, ölüm tarihi ise evlatlığı Hasan Çelebi tarafından yazılmıştır. Kabrinin yeri bugün bilinmemektedir[6].

Ahmed Karahisârî; aklâm-ı sitteyi, Fâtih Sultan Mehmed zamanında bir grup sanatkârla beraber İstanbul'a geldiği ve oraya yerleştiği tahmin edilen ve Yakût el-Musta'sımî (ö. 1298) ekolünün önde gelen temsilcilerinden İranlı hattat Esedullah Kirmânî[7]'den

1) Lala Mustafa Paşa: Kıbrıs, Şirvan ve Gürcistan fatihi unvanıyla anılan Osmanlı veziri. (Bkz. Bekir Kütükoğlu, "Lala Mustafa Paşa", *DİA*, Ankara, 2003, XXVII, s. 73-74).

2) Genellikle büyük camilerin yanında, zamanı tayin eden alet ve saatlerin bulunduğu oda. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1970.

3) Bkz. İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960, s. 230-247; Hamza Gündoğdu, Erzurum Lala Paşa Külliyesi, Ankara, 1993; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Lala Mustafa Paşa Külliyesi", *DİA*, Ankara, 2003, XXVII, s. 74-75.

4) Bkz. Hamza Gündoğdu, " Erzurum Lala Paşa Camii'nin Pencere Alınlıkları", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1995, II, s. 211-217.

5) M. Uğur Derman, *Türk Hat Sanatının Şâheserleri*, Ankara 1990, Levha 8.

6) Muhittin Serin, " Ahmed Şemseddin Karahisârî", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV, 421-424. Geniş bilgi için bkz. A. Süheyl Ünver, *Hattat Ahmet Karahisari*, İstanbul, 1964.

7) İran'da Kirmânşah'ta doğdu. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Aklam-ı sitteyi Şeyh Muhammed Kirmânî'den meşk ederek icâzetnâme aldı. Esedullah-ı Kirmânî, Yakût el-Musta'sımî Mektebine bağlı olmakla birlikte sanat bakımından ondan daha ileride bir hattat olduğu bilinir. 893/1488'de vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Ali Alparslan, "Esedullah-ı Kirmânî", *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 370.

meşketti. Hocasının ismini eserlerine koyduğu ketebelerde dâima belirtmiştir. Aklâm-ı sitte, özellikle sülüs ve nesih yazılar, Şeyh Hamdullah (ö. 1520) mektebinde satır nizâmı ve harf güzelliği bakımından Yâkut üslûbunu aşmış, Osmanlı zevkini ortaya koymuştu. Karahisârî ise Yâkut üslûbunu yeni bir yorumla canlandırmış, ayrıca celî ve müsennâ yazıları da harf bünyesinde ve kompozisyonlarda daha güzel âhenge kavuşturmuştur. Böylece kendi adıyla anılan üslûbu ortaya koymuştur[8].

Karahisârî, Osmanlı ülkesinde Yâkût yolunu daha da gelişmiş olarak yeniden canlandırdığı için Yâkût-ı Rûm (Anadolu'nun Yâkût'u) lakabıyla da anılmıştır[9].

Karahisârî'nin aklâm-ı sitede açtığı çığır, yerini Şeyh Hamdullah mektebine bırakırken, celî yazılardaki tesiri Mustafa Rakım (ö.1826)'a kadar devam etmiştir.

Karahisârî'nin en meşhur talebesi evlatlığı Hasan Çelebi (ö. 1594)'dir. Diğer talebeleri Ferhad Paşa (ö. 1574), Derviş Mehmed (ö. 1592), İbrahim el-Hüsnü, el-Kâtip (ö. 1559) ve Muhyiddin Halîfe (ö. 1575)'dir. Yusuf Demircikulu (ö. 1611) Karahisârî ekolünün son temsilcisidir[10].

2-LALAPAŞA CAMİİ YAZILARI:

Hat sanatı, daha ziyade camilerde çağının en güzel şekliyle kullanılmış ve mimaride tezyini bir unsur olarak bakanları, estetik bir güzelliğe götüren ve okuyanlara mesaj veren en mühim vazifeyi üstlenmiştir. Diğer sanatlar, ancak mimariyi tamamlamak ve mükemmeliyeti perçinlemek üzere yer almışlardır. Lalapaşa Camii'nin iç ve dış alt sıra pencere alınlıklarındaki kitâbeli çiniler de oldukça dikkat çekicidir. Alınlıklardaki yazılar muhakkak[11] ve celi sülüs[12] yazı türüyle yazılmışlardır.

Caminin iç ve dış pencere alınlıklarının tamamının çini ve yazı ile süslü olduğu anlaşılmaktadır. Dış pencere alınlıklarının bir kaçında bulunan çini kalıntılarından, buradaki çini ve yazıların çeşitli sebeplerle tahrip olduğu görülmektedir. Bunlardan sadece son cemaat yerinin en sağındaki iki pencere alınlığındakiler ve içerideki alınlıklardaki çini ve yazılar tamamen sağlamdır. Sadece batı ve doğu çıkış kapısı üzerindekiler tahrip olmuş, onarımlarda çini yerine basit bir kalemişi uygulanmıştır.

Caminin içerisindeki 14 alınlık ile dışarıdaki ikisi sağlam, biri yarım üç alınlıkta yazı vardır. Yazılar, mihrabın sağındaki iki pencerenin ilkinin alınlığından Besmele ile başlar ve sola doğru devam ederek caminin tüm pencere alınlıklarını dolanır.

8) Serin, a.g.m., s.421.

9) Derman, *İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı*, İstanbul, 1994, s. 195.

10) Serin, a.g.m., s.424.

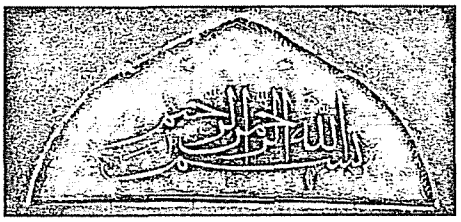
11) Muhakkak: Lügatte "muntazam" ve "muhkem" anlamına gelir. Istılah olarak; "Bir buçuk behresi (parçası) düz, bakisi müdevver (yuvarlak)" şeklinde tarif edilmiştir. (Habib, *Hat ve Hattatan*, İstanbul, 1305, s. 21; Abdulkadir Yılmaz, *Türk Kitap Sanatları Tabir ve Istılahları*, İstanbul, 2004.) Muhakkak yazının harfleri sülüse nispetle daha büyüktür. Dikey harfler daha uzun, çanaklı harfler daha geniştir. 3 mm' den kalın kalemle yazıldığında *celî muhakkak* olur. (Ali Alpaslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, İstanbul, 1999, s.21).

12) Celî Sülüs: Sülüsün lügat manası " üçte bir" demektir. Harflerinin üçte iki kısmında düzlük, üçte bir kısmında meyil hâkimdir. Sülüs ile celî sülüsün harfleri arasında anatomi, yapı ve biçim bakımından hiçbir fark yoktur. Celî sülüs, bir yazı cinsi olmayıp, sülüs kaleminin 3 mm.den daha iri yazılan şeklidir. (Alpaslan, *a.g.e.*, s.21).

3-YAZI METİNLERİ VE MÂNÂLARI:

A- Cami içindekiler

1- *"Bismi'llâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm"* (Resim 1).

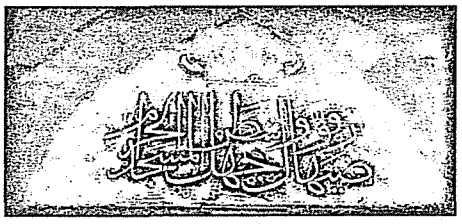
Resim 1

(*Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla*)

2-3- *"Kad nerâ tekallübe vechike fi's-semâi felenüvelliyenneke kıbleten terdâhâ fevelli vecheke şetra'l-mescid'el-haram"*[13]. (Resim 2-3).

Resim 2

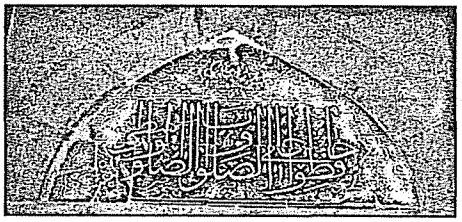

Resim3

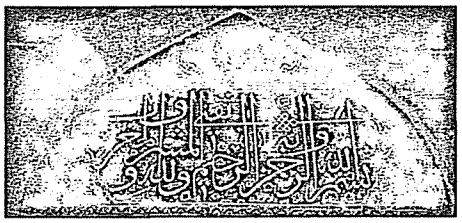
(*Biz senin sık sık yüzünü göğe çevirip durduğunu elbette görmekteyiz. Bu sebeple seni, memnun olacağın bir kıbleye döndüreceğiz. Artık yüzünü Kabe'ye çevir*[14])

4- *"Hâfizû ale's-salavâti ve's-salâti'l-vustâ"*[15]. (Resim 4).

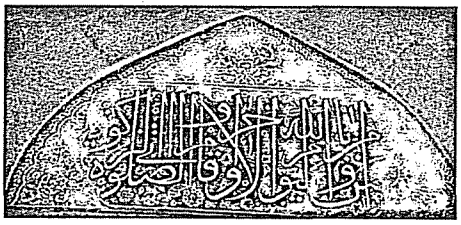
(*Namazlara ve özellikle de orta namazına (salâtü'l-vustâ) dikkat edin*[16])

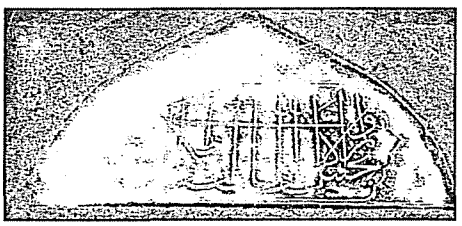
Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

13) Bakara sûresi, 144.

14) Ömer Dumlu-Hüseyin Elmalı, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı (Meal)*, İzmir, 2004, s. 21.

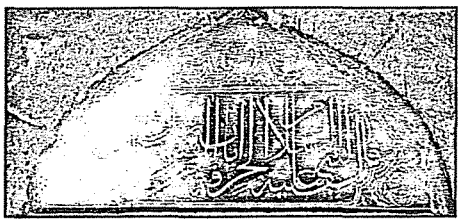
15) Bakara sûresi, 238.

16) Dumlu-Elmalı, *a.g.e.*, s. 37.

5-6-7- *"Bismi'llâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm ve bihî sikatî. İnnemâ ya'muru mesâcidallâhi men âmene billâhi ve'l-yevmi'l-âhiri ve ekâme's-salâte ve âte'z-zekâte ve lem yahşe illallâhe feasâ ülâike en-yekûnû mine'l-mühtedîn"*[17]. (Resim 5-6-7).

(*Esirgeyen ve bağışlayan Allâh'ın adıyla. Allâh'ın mescitlerini sadece Allâh'a ve âhiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve yalnız Allâh'tan korkan kimseler imâr ederler. İşte bunların doğru yoldakilerden olmaları umulur*[18])

8- *Kale'n-Nebiyyü aleyhi's-selâm: "El-hırfetü min emâni'l-fakri"*[19]. *Sadeka Rasûlullâh* (Resim 8).

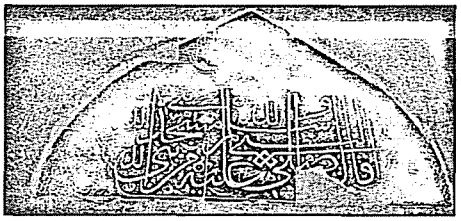
Resim 8

(*Meslek/sanat fakirliğin güvencesidir.*)

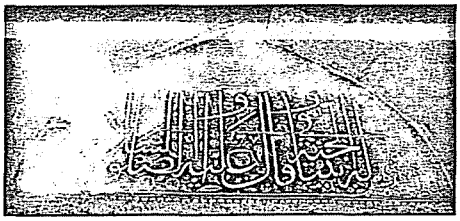
9-10 -11-12- *Kâle'n-Nebiyyü sallallâhu aleyhi ve selem: "Men benâ lillâhi mesciden benallâhu lehü beyten fi'l- cenneti"*[20].

(*Kim Allâh için bir mescid yaparsa, Allâh da cennette onun için bir köşk yapar.*)

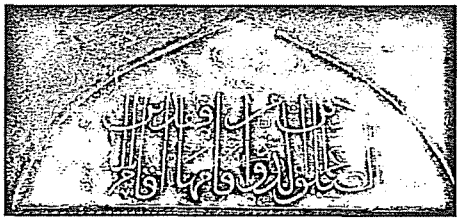
Kâle aleyhi's-salâtü ve's-selâmu: *"Es-salâtü imâdü'd-din ve men ekâmehâ fekad ekâme'd-din ve men terekehâ fekad hedeme'd-din"*[21]. Sadeka Rasûlullâh. (Resim 9-10-11-12).

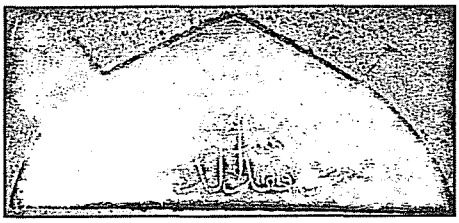
Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim 12

17) Tevbe sûresi, 18.

18) Dumlu-Elmalı, *a.g.e.*, s. 163.

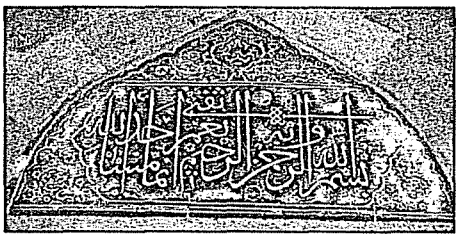
19) Bu hadisin kaynağına ulaşamadık.

20) Müslim, Mesacid, 24, 25; Buhârî, Salât, 65; Tirmizî, , Salât, 130, 189, 204.

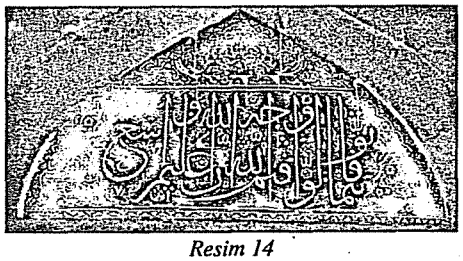
(*Namaz dinin direğidir. Kim namazı kılarsa dinin direğini diker, kim onu terk ederse dini yıkar.*)

13-14- *"Bismi'llâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm ve bihî sikatî: Ve lillâhi'l-meşriku ve'l-mağribu feeynemâ tüvellû fesemme vechullâhi innellâhe vâsiun alîm"*[22]. (Resim 13-14).

(*Doğu da batı da Allah'ındır. Nereye yönünüzü çevirirseniz Allâh o yöndedir. Allâh her şeyi kuşatmıştır ve her şeyi bilmektedir*[23])

Resim 13

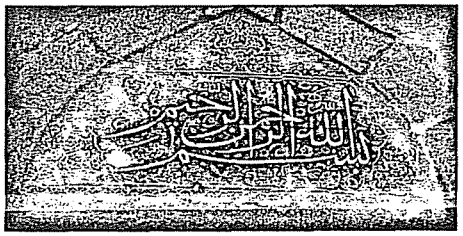
Resim 14

B- Cami dışındakiler:

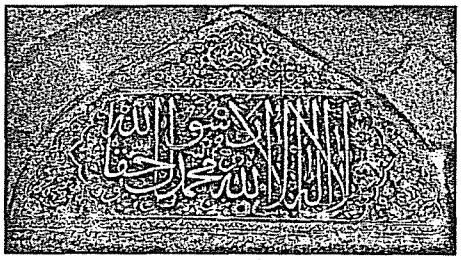
1- *"Bismi'llâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm"*. (Resim 15).

(*Esirgeyen ve bağışlayan Allâh'ın adıyla.*)

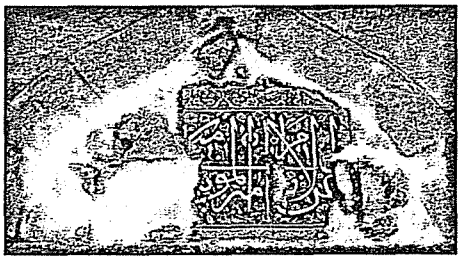
2- *"Lâ ilâhe illallâh Muhammedu'r- Rasûlullâhi hakkâ"*. (Resim 16).

Resim 15

Resim 16

Resim 17

(*Allâh'dan başka ilâh yoktur Muhammed gerçekten O'nun elçisidir.*)

3- Tahribattan dolayı okunamıyor. (Resim 17).

21) el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs*, Beyrut, 1985, s. 39-40.

22) Bakara sûresi, 115.

23) Dumlu-Elmalı, *a.g.e.*, s. 17.

4-YAZILARIN AİDİYETİ VE İSTİF ÖZELLİKLERİ

Lalapaşa Camii'nin pencere alınlıklarındaki muhakkak Besmele ve sülüs yazılar devrinin güzel örneklerindendir. Yazılarda imza ve tarih olmamakla beraber, muhtemelen, caminin yapım tarihiyle eş zamanlıdır.

O devirde hattatların celî kitabelerine mutlaka imza koymaları henüz teâmül haline gelmediği için yazıların sahibi bilinmemektedir. Ancak 16. asırda *celî sülüs* yazıda daha ziyade Karahisârî üslûbu hâkim olduğundan tarih itibâriyle 1556 tarihinden önceki eserlerin Karahisârî, sonrakilerin de talebesi eliyle yazıldığı akla yakın gelir[24].

Bu yazılarda, gerek yazı üslûbu ve gerekse yazıda kullanılan işaretler hususunda Karahisârî ekolünün özelliklerini görmek mümkündür. (Resim 18) Karahisârî'nin yazılarında görülen hareke ile mühmel harf bitişmeleri bu yazılarda da vardır. Hareke ve mühmel harflerin formları ve yönleri çok benzerlik göstermektedir. Ayrıca kitabelerde görülen "örgü motifi", Karahisârî ekolünden bir hattat tarafından yazıldığı tahmin edilen[25] İstanbul Şehzade Camii yazılarında da mevcuttur (Resim 19). Karahisârî'nin yazılarında çokça rastlanan ve *Lafza-ı Celâller* üzerine mühmel harf işareti olarak atılan *"hâ"* (ـــ) harfinin makûse şeklinde yazılması, bu yazılarda da, görülmektedir.

Resim 1'deki yazı *muhakkak yazı* ile yazılmış bir *Besmele*'dir. Bu *Besmele*nin istifi gayet güzel olup, iki satır halinde bir istiftir. Teşrifat olarak, *bismi* kelimesinin üzerine *Besmele*'nin diğer kelimeleri rahat bir şekilde istif edilmiştir. Ayrıca bu kompozisyonda *bismi ile Rahîm kelimesindeki mim*lerle, muhtemelen, sonsuzluk hissi verilmeye çalışılmış ve mekan doldurulmuştur.

Yazıların zemini *hatayî*, *rûmî*, *yaprak*, *penç* gibi motiflerle tezyîn edildiği için hareke ve diğer işaretlere fazla yer verilmemiştir. Yazıların teşrifatı (okuma düzeni) genelde alttan başlamak suretiyle iki sıra halindedir. Yazılar pencere alınlıklarına göre hazırlanmış ve yazılmıştır. Alınlığa uygunluk sağlaması için dikey harfler normal ölçüleri olan sekiz noktadan biraz uzundur.

Resim 2'deki *fî*, resim 5'deki *sikatî*, resim 9'daki *nebî*, resim 13'deki *sikatî* kelimelerindeki *ma'kus ya* harfinin kuyruğu *örgü motifi* ile bitmektedir. Muhtemelen bu örgü, yazıya bir güzellik ve çeşitlilik katmak ve aynı zamanda yazı bünyesindeki boşlukları da doldurmak gayesiyle yapılmıştır.

Sonuç

Kitabelerin bir kısmı âyet-i kerîme, bir kısmı hadis-i şeriftir. Seçilen âyet ve hadislerde özellikle mescit ve mescit yapmanın önemi, namazın ehemmiyeti vurgulanmaktadır.

Lalapaşa Camii'nin pencere alınlıklarındaki bu kitabeler devrinin güzel örneklerinden olup, 16. yüzyıl yazı sanatının özelliklerini yansıtmaktadır. Yazıları Ahmed Karahi-

24) M. Uğur Derman, "Mimar Sinan'ın Eserlerinde Hat Sanatı", *VI. Vakıf Haftası Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Mimar Sinan ve Dönemi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 1989, s.287-290.

25) Zübeyde Cihan Özsayıner; "Sinan Camilerinin Hat Düzeni", *Art-Decor*, Haziran, 1994, S.15, s.37.

sârî (ö.1556)'nin yazması tarihen mümkün olmamakla beraber, onun öğrencilerinden birinin yazmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Lalapaşa Camii, Erzurum'da bulunan camiler içinde, dış alınlık çinileri üzerinde yazılar bulunan tek ve güzel bir örnektir.

Lala Mustafa Paşa'nın, yazıları bu cami için özel olarak İstanbul'da devrin hattatlarına yazdırdığını da söyleyebiliriz. Çünkü Erzurum Beylerbeyi olan Lala Mustafa Paşa'nın İstanbul ile olan irtibatı devam etmektedir. Ayrıca Erzurum'da o dönemde yetişmiş ve bu ekole mensup bir hattat bilinmemektedir.